

Теріологічні дослідження в Київському університеті (1933–2025): кафедра, музей, заповідник

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0523-133X>

ZAGORODNIUK, I. Theriological research at Kyiv University (1933–2025): department, museum, nature reserve. — An essay on the development of zoological specialisations at Taras Shevchenko National University of Kyiv (KNU), with a focus on the Department of Zoology (for a significant period, the Department of Vertebrate Zoology), the Zoological Museum, and the Biological Station at the Kaniv Nature Reserve. The information is presented in three sections: 1) historical chronicles, 2) fields of activity, 3) personalities with references to those who studied mammals or provided such research. In general, KNU should be considered as a central institution that has all the components of the scientific process that are important for zoologists (educational, research, and museum functions), and it is no coincidence that dozens of well-known Ukrainian theriologists have worked and/or received educational training here.

Вступ

Київський університет від початку свого заснування у 1834 р. був осередком розвитку зоології, і навіть більшовицькі репресії і відсутність діяльності протягом 1920–1933 років та дворічна зупинка діяльності у 1941–1943 рр., включно з нищівною пожежею 6.11.1943, не зламали дух установи як центру підготовки фахівців вищої якості й осередку розвитку наукових досліджень [Чопик *et al.* 2004; Волинка & Мозгова 2005]. Тут працювали О. Міддердорф і К. Кесслер, В. Артоболевський і О. Корнеєв [Біляшівський 2012], тут навчалися майбутні академіки-теріологи В. Топачевський, В. Гайченко та І. Смельянов, зоологічну спеціалізацію пройшли сотні знаних потому зоологів, а серед них і чимало дослідників ссавців.

Така тривала історія багата на різні знакові події й періоди злетів, проте тут часові рамки нарису обмежено останнім століттям, тобто передвоєнним і повоєнним періодами розвитку зоологічних спеціалізацій, коли університет відновили (1933) й повернули йому назву «Київський університет»¹. Тоді все відновлювали або створювали фактично з нуля.

¹ До того з 1834 р. заклад існував як Університет св. Володимира, а після більшовицького заколоту на його руїнах у 1920 р. сформовано Вищий інститут народної освіти, реорганізований 1926 р. в Київський ІНО, а з 1930 як Інститут соціального виховання.

1. Загальні зауваги

Автор [як упорядник] дуже сподівався на активність колег у підготовці окремих нарисів про кафедру, музей та наукові дослідження, а також на підготовку серії нарисів про фахівців. Проте текст про теріологію в КНУ довелося писати самому, а важливими доповненнями до цієї задачі стали нариси про зоологів, що працювали в КНУ, які вміщені у попередніх випусках *Novitates Theriologicae* (у дужках вказано номер випуску)¹:

- із «базової» групи теріологів, які працювали тут незмінно, важливо згадати В. Антоновича (15), О. Корнєєва (14), Д. Лубкіна (15), В. Межжеріна (14), Л. Писареву (15), Ж. Розору (16), Г. Сележинський (16), З. Ходикіну (15);
- колеги, які працювали на кафедрі або в музеї відносно невеликий період, — В. Бондаренко (15), Ю. Волиненко (17), М. Губарев (15), С. Золотухіна (14), Г. Глікман (15), М. Головушкін (15), О. Зиков (15), М. Ільєнко (15), О. Михайлович (14), Є. Мошков (16), А. Рейтблат (16), О. Цвєлих (14), М. Щєрбина (16).

Нарис побудовано як трилогію, що включає історичні довідки («хронології»), стислий нарис про форми діяльності («напрямки розвитку») та довідки про фахівців-теріологів («персоналії»). Трьома основними галузями діяльності в усі періоди розвитку зоологічної спеціальності в КНУ були і є кафедра (освіта), стаціонар у Канівському заповіднику (польові практики), зоологічний музей (накопичення і дослідження колекцій).

В усі попередні періоди життя кафедри й музею, надто у 1930–1970 рр. були регулярні польові виїзди і дальні експедиції для збору зоологічного матеріалу. Особливо багато дальніх експедицій було у 1960–1970-х роках, коли існували окрема кафедра зоології хребетних і в структурі музею було 4–6 відділів. Такі експедиції давали надзвичайно багатий матеріал як для дидактики (роздатковий матеріал на практичних і лабораторних), так і для експозиції (морфологічні зразки) та для досліджень (колекції і польові записи). З роками все це згасло, і нагадуванням про минуле буремне зоологічне життя є лише старі фотоальбоми і колекційні фонди.

2. Хронології

Після періоду більшовицьких «перебудов» 1920-х років, коли Університет св. Володимира (у майбутньому — КНУ) фактично переслав існувати, а на його «уламках» було створено різноманітні ВІНО і КІНО², які проіснували до 1930 р. У складі КІНО зберігалися зоологічна та зоотомічна лабораторії з відповідними музеями, а у 1930 р. на місці розформованого КІНО створено три нові інститути, два з яких (професійної освіти і фізико-хіміко-математичний) у 1933 р. реорганізовано у Київський державний університет, а третій (соціального виховання) у 1934 р. став Київським педінститутом [Волинка & Мозгова 2005]; обидві установи діють і тепер.

¹ Посилання на ці випуски: NT14 — <https://doi.org/10.53452/nt14> та аналогічно для наступних.

² ВІНО — Вищий інститут народної освіти, створено 1920 р., з 1926 р. — як Київський (КІНО).

2.1. Довоєнне і підвоєнне (1933–1943)

Після реорганізацій 1920–1930 рр., на щастя, існуючі до того кафедри, лабораторії і колекції зоологічного профілю збереглися. Зокрема, кафедру зоології хребетних у 1920–1930 рр. очолював Іван Шмальгаузен, а у 1930–1941 рр. — Михайло Воскобойніков (1930–1941). Існували й інші кафедри, зокрема кафедру зоогеографії очолював професор Володимир Артоболевський, у якого з 1928 р. асистентом працював Олександр Корнеєв, у подальшому (з 1933) — доцент цієї кафедри, і з 1938 р. — декан біофаку, а по війні, після смерті Артоболевського, — керівник кафедри зоології і зоомузею.

У довоєнний період кафедра і музей, а з ними і Канівський заповідник, який з 1929 р. увійшов у підпорядкування КДУ, проводили, окрім викладацької, широку наукову роботу. Здобутий в експедиціях матеріал йшов на розвиток експозиції музею (рис. 1) та формування роздаткових матеріалів для практичних занять. До участі в експедиціях широко залучали студентів, що не раз згадано в різних наукових публікаціях.

Зоологічний музей (ЗМКУ), яким керував В. Артоболевський, неперервно діяв з 1920 до 1943 р., і з 1934 р. (з відновленням роботи університету) почав поповнення колекцій, зокрема й завдяки дальнім експедиціям, серед учасників яких незмінно був і препаратор Семен Лубкін [Бабенко & Підоплічко 1963]. Тогочасний ЗМКУ став одним із ключових центрів зоологічних досліджень в Україні [Біляшівський 2012]. У 1939 р. почали видавати «Труди Зоологічного музею», перший випуск яких *de facto* вийшов лише 1941 р., проте став найбільшим на той час за обсягом зоологічним виданням України [Загороднюк 2022a]. Збірник містив значну кількість теріологічних праць і чималий розділ хронік, які є безцінним історичним архівом з відомості про тематику досліджень, експедиції, колекції, персоналій [Анонім 1941].

Рис. 1. Теріологічна експозиція Зоологічного музею Київського університету та її опікуни у довоєнні часи (1934 р.): В. Артоболевський, О. Корнеєв, О. Лубкін; праворуч — одна з перших повоєнних експедицій: О. Кістяківський та Л. Смогоржевський на пд.-сх. схилі гори Петрос у Карпатах (06.06.1947). Обидва фото отримано від М. Біляшівського.

Серед доробків команди Олександра Лебедева (завідувач кафедри зоології безхребетних з 1935 р.) стала одна й найважливіших в історії української зоології того часу монографій «Масові розмноження тварин і теорії градацій» [Іванов *et al.* 1938]. Фактично за її мотивами у 1940 р. в КДУ проведено першу Всесоюзну екологічну конференцію (більше далі), якою започатковано низку подальших подібних конференцій, що проходили незмінно в КДУ.

Період німецько-радянської війни став повною зупинкою роботи зоологічних кафедр, зоомузею і природного заповідника. Попри евакуацію установи музею і його співробітники залишилися на місці, а при підготовці колекцій та інших матеріалів до вивозу до Німеччини багато хто намагався приховувати цінні зразки, дидактичні матеріали і літературу, що могли зацікавити окупантів, як свідчили покази В. Артоболевського [Корзун 2019], проте фактичних свідощів такого не відомо [Загороднюк 2022a]. У кожному разі В. Артоболевський відіграв важливу роль у спробі збереження зоологічних цінностей, зокрема й колекцій, як призначений німецькою окупаційною владою керівник об'єданого ЗМКУ та зоологічного музею Академії наук.

Пожежа 1943 р., що сталася 6 листопада, в день зміни влади в Києві з окупаційної німецької на таку ж радянську, знищила і колекції, і архіви, і бібліотеки [Біляшівський & Розора 2004]. Фактично Київський університет відновлювався у повоєнні роки докорінно, з чистого аркушу. Деякі сліди колекцій і архівів можна віднайти в сучасному ННПМ, зокрема й зразки ссавців з етикетками університетських музеїв [Загороднюк 2022a], проте це крихти порівняно з тим, що було втрачено. На диво, частина матеріалів збереглася завдяки їхньому вивозу окупантами, проте ця історія відома лише в деяких деталях, а чимало даних дотепер не опубліковані.

2.2. Повоєнна розбудова (1943–1964)

Протягом значної частини історії, що виглядає з огляду на сьогоднішня неймовірним, в КДУ існувало багато лабораторій зоологічного циклу. Передусім довгі роки і до 1985 р. існувала окрема кафедра зоології хребетних. Звісно, була й кафедра зоології безхребетних, проте також були такі кафедри, як гідробіології (у 1943–1950 рр. очолювана Я. Роллом)¹; кафедра екології та біогеографії (у 1944–1950 рр. очолювана В. Артоболевським); кафедра ентомології (у 1944–1945 рр. очолювана В. Поспеловим); кафедра іхтіології (у 1945–1955 рр. очолювана В. Мовчаном). Кафедру зоології хребетних у повоєнні роки очолювали Д. Третяков (1945–1948) і О. Корнєєв (1948–1964).

Після переїзду біофаку (на той час «біолого-грунтового») і Зоологічного музею з будівлі школи на Леніна 52, де зоологи прожили весь період повоєнної відбудови університету до нового Червоного корпусу починається розквіт і зоологічних кафедр, і зоологічного музею [Загороднюк 2022a]. Фактично з

¹ Тим самим, який очолював у 1941–1943 роках в евакуації (в Уфі) Зообін [Онищенко 2007].

нуля формуються колекції, започатковуються експедиції. В музеї створюють декілька відділів, включно з теріологічним. Це був навіть не ренесанс, а явний злет, з дальніми експедиціями і практиками (рис. 1–2), здобуванням унікальних матеріалів, формуванням потужного дослідницького ядра [Біляшівський & Розора 2004; Загороднюк 2023а].

У 1950 р. відновлено видання «Труди Зоологічного музею» (випуск 2, за ред. О. Корнеєва), що містив сім теріологічних праць, у т.ч. й колег з інших установ [напр. [Абеленцев 1950](#)]. На жаль, цей випуск був і останнім до часу відновлення видання у 2001 р. (без продовження томації). В цей період відновлено екологічні конференції і відбуваються друга (1950) і третя (1954) зустрічі за тією ж тематикою масових розмножень тварин, з виданням відповідних збірників наукових праць (див. далі про конференції).

У ті ж роки вийшла і серія фауністичних зведень, серед них «Визначник звірів України», підготовлений О. Корнеєвим 1952 р. і перевиданий 1965 р. [[Корнеєв 1965](#)]. Ним же підготовлено низку окремих видань та оглядів про мисливські види звірів, серед яких — «Історія промислу диких звірів на Україні» (1953), «Лисиця на Україні» (1956), «Видра на Україні» (1959), «Заєць-русак на Україні» (1960), «Борсук. Екологія та використання в мисливському господарстві» (1967) [для огляду див.: [Харчук 2022](#)]. Це було суттєвим внеском у знання про теріофауну України.

2.3. Розквіт (1964–1985)

Період розвитку зоологічних напрямків у наступні 20 років — це час роботи і навчання науковців, що визначили сучасний рівень розвитку досліджень в Україні і сформували сучасні наукові школи та теріологічне товариство. Завідувачами кафедри зоології хребетних були в цей час Олександр Кістяківський (1964–1974) та Леонід Бабенко (1974–1985); зоологічним музеєм завідувала Лідія Писарева (1965–1993), яка замінила на цій посаді Ю. Пащенко після його переходу на викладацьку роботу.

Рис. 2. Експедиційні миті на польових практиках 1940–1950-х років: ліворуч — студенти-зоологи в околицях Ялти влітку 1947 р. (Л. Писарева, А. Рейтлат, невід.; архів ЗМКУ); праворуч — в Каневі заняття на воді влітку 1950 р. (Г. Бошко з одногрупницями, архів О. Бошко).

У 1969 р. за ініціативою О. Корнеєва при факультеті створено студентську Дружину охорони природи (ДОП), а за 14 років (1983 р.) він же очолив Координаційну раду ДОП України [Борейко 2014; Харчук 2022]. Примітно, що ініціаторами охоронних ідей стали саме мисливці і фахівці, в задачах яких було здобування зразків і які знали те, наскільки можуть бути допустимими обсяги вилучень тварин із природи [Загороднюк 2023а].

Починається і різноманітна експериментальна робота. На кафедрі після п'яти років роботи в зоомузеї (1955–1960) з'являється непересічний дослідник Віталій Межжерін (роки роботи на кафедрі — 1960–2001), з яким пов'язані розвиток низка нових напрямків та ідей, які на роки визначили специфіку теріологічних досліджень кафедри — динаміка популяцій, комплексний коефіцієнт варіації, явище Денеля, енергетика популяцій, концепція енергетичного балансу, трактування еконіш та багато іншого (про креативні ідеї дослідника див.: [Мякушко & Семенюк 2022]). Ним же введено низку креативних курсів, включно з основами теоретичної біології. Це була епоха розквіту наукової думки, і, що важливо, поєднаної з емпіричними даними. Поруч із ним працювали такі теріологи, як Орест Михалевич та Ірина Важеніна, підростали нові тепер знані науковці, зокрема й Станіслав Мякушко.

Яскравою особливістю цього періоду стали дальні практики студентів 3–4 курсів, що доповнювали попередній канівський досвід — Кавказ, Далекий Схід, Кольський півострів (для прикладу, автор походив дальню практику на Мурмані). Такі практики проходили в режимі експедицій, з вивченням об'єктів у природі, освоєнням польових методів дослідження і збором колекційного матеріалу, важливого як для наукової роботи, так і для поповнення колекції зоомузею та розвитку роздаткових колекцій для занять.

Рис. 3. Мисливство й полювання об'єднувало зоологів в різні часи, і це було характерно й для «кафедралів» і «музейників»; всі вони були відмінними польовиками і вмілими мисливцями, і це вирішувало низку питань, — від збереження кола спілкування і забезпечення сімей дичиною до здобування матеріалу і утримання навичок на належному рівні. Ліворуч — О. Кістяківський, Л. Смогоржевський і В. Таращук на інструктажі перед полюванням (оціночно 1960-ті рр., фото з архіву М. Біляшівського); праворуч — колеги на зимовому полюванні, у верхньому ряду — Л. Смогоржевський, В. Шарпило, О. Яценя (бл. 1965 р., з архіву З. Яцені).

2.4. Згасання і поточний стан (1985–2025)

Об'єднання обох зоологічних кафедр в одну з подальшим домінуванням «безхребетників» (поспідовно Г. Щербак з 1985 р., Ю. Вервес з 1991, П. Кілочницький з 2001) розпочало найсумніший період в історії розвитку в КДУ зоології в цілому і теріології зокрема. Сталося закономірне скорочення складу об'єднаної кафедри, зменшення обсягів спеціальних дисциплін і закриття низки курсів, а згодом і скорочення обсягів та врешті припинення польових практик. Зникали фахівці, Зоологічний музей фактично поступово втратив зв'язок з навчальним процесом, чому «сприяв» і переїзд у 1987 р. факультету у нові віддалені (9 км) корпуси в районі Виставкового центру. Кількість дипломників, що спеціалізувалися на хребетних, різко скоротилася.

Врешті, на новому місці, в будівлі, оточеній торгівельними гетто, кафедра остаточно втратила свою значимість. Призначення у 2002 р. її керівником «хребетника» — Валентина Серебрякова — стало останньою спробою виживання зоологічної спеціальності в КНУ. Навіть було видано посібник «Теріологія» [Льєнко 2003]. Проте створена 2011 р. кафедра екології та охорони навколишнього середовища, на яку було переманено зоологів, врешті поглинула всю зоологію, і з початку 2017 р. почався відлік історії «кафедри екології та зоології». Єдиним теріологом там є Станіслав М'якушко, учень В. Межжеріна. Все інше в минулому — і дослідження, і практики.

Особливо болісно було спостерігати за дискусіями про непотрібність не тільки «натуралістичної» спеціалізації, але й польових практик, без чого важко уявити нормального сучасного зоолога, про непотрібність польового досвіду, невинуватий натуралізм фахівців, ризики польового життя для здоров'я студентів і табірної системи як обмеження свобод. Врешті, практики звели до жанру практичних занять по 4–6 год. педагогічного навантаження на день і тривалістю 10 днів, при тому тільки для студентів, що спеціалізуються при кафедрі екології та зоології. Занепали канівські зоологічні лабораторії, зникли і польові виїзди музейників, які узгоджувалися з практиками.

3. Напрямок розвитку й роботи

3.1. Кафедра і дидактика

Кафедральна робота передбачає передусім роботу зі студентами — від першокурсників з загальними для них курсами дисциплін і польовими практиками до середніх курсів з курсовими проектами і виробничими практиками і врешті старшокурсників з темами дипломних робіт, а тепер і магістерських «дисертацій». Як бонус при кафедрах буває й аспірантура, а це вже робота доцентів або професорів в парі з новими талантами. Особливістю КДУ/КНУ завжди були високі вимоги до польової роботи і практичних досліджень студентів: це пройшли всі, не минуло це і автора, а згодом і студентів, яким автор викладав зоологію у 1993–2004 роках.

На старших курсах найбільший інтерес становили семінари з творчою роботою, обговореннями загальнозоологічних або практичних проблем, діловими іграми, визначеннями матеріалу на великих практикумах, розрахункові роботи. Особливістю викладання на старших курсах були й запрошення академічних фахівців. Скажімо, еволюцію хребетних і теріологію для нас, студентів 1978 року набору, читав В. Топачевський, на той момент (1983) вже голова Українського відділення Всесоюзного теріологічного товариства.

Звісно, теріологічна компонента в курсах дисциплін і у якості модельних об'єктів при вивченні різних понять і явищ існувала завжди, оскільки на кафедрі завжди були в домінантних позиціях теріологи, передусім О. Корнеєв і В. Межжерін, а згодом й М. Ілленко. Звісно, «теріологічний тон» в дидактиці задавали й інші, надто з «команди» В. Межжеріна — О. Михалевич, І. Важніна, С. Мякушко (наразі тільки він і є на факультеті¹ в активі теріологічних спадкоємців кафедри зоології після її розформування). Про дидактичні видання теріологічного спрямування в авторстві О. Корнеєва (визначники ссавців) сказано вище. Завдяки активності Миколи Ілленка 2003 р. було видано підручник «Теріологія» [Ілленко 2003].

3.2. Кваліфікаційні праці та аспірантури

Теріологічна тематика була незмінно присутня в дослідженнях за темами дипломних проєктів. Всі академічні теріологи Києва і не тільки, що були випускниками КДУ/КНУ, мають у своєму активі такі доробки. Зі дослідників, які починали теріологами, для прикладу можна згадати з різних поколінь Ігоря Ємельянова (1970), Ігоря Поліщука (1978), Аліну Мішту (1989), Вадима Негоду (2002). Є й нові дослідники, які тепер спеціалізуються на «гібридній» еко-зоологічній кафедрі, у т.ч. й нові імена, які вже відзначилися науковими публікаціями, як от Юлія Новосельцева [Novoseltseva 2024].

Особливістю дипломних проєктів всіх часів на кафедрі були потужні польові дослідження з обов'язковим обсягом спостережень, відловів або інших форм здобування первинних даних. Обов'язково велися польові щоденники і журнали з обліку первинних даних. І незмінною була їх статистична обробка матеріалів, чому приділялася належна увага.

Серед вихованців кафедри і напевно дипломників, а найімовірніше й аспірантів були й багато інших теріологів минулого, проте ми не завжди можемо знати тематику тогочасних дипломних праць. Такими напевно були науковці періоду 1930–1960-х років, серед них Микола Губарев, О. Кришталь, Астра Рейтблат, Леонід Гіренко, Лідія Писарева, Ж. Розора, С. Золотухіна та інші (нариси про них є у попередніх випусках *Novitates Theriologicae*).

¹ Тепер це Інститут біології й медицини КНУ, якому підпорядковані всі три згадані тут структури — кафедра екології та зоології, зоологічний музей, Канівський заповідник. Формально два теріологи є також у ЗМКУ, проте наразі вони не ведуть дослідження.

3.3. «Канівська теріологія»

Канівський природний заповідник — незмінне місце проведення навчальних польових практик, принаймні протягом останніх 50–60 років [Грищенко 2023]. На практиках велися не лише заняття, але й наукова робота. Це була постійно діюча дослідна база, більш-менш обладнана і забезпечена різноманітним польовим спорядженням, засобами лову й обліку різних груп фауни, лабораторіями і класами, човнами і наметами. Ба, навіть актову залу, де студенти захищали свої наукові проекти і розробки. На жаль, практики згасли разом із закриттям кафедр зоології і ботаніки (див. п. 2.4).

Неможливо применшити роль практик та експедицій у формуванні знань і навичок польової роботи будь-якого біолога та підтриманні фахового рівня досвідчених колег. Щороку тут бувало порядку 100 студентів перших курсів, 5–10 практикантів та 10–15 викладачів і науковців зоологічного циклу. Тут вели свої моніторингові дослідження й теріологи з команди В. Межжеріна, проводячи щорічні обліки дрібних ссавців в основних типах місцезнахождень. Тут всі початківці проходили школи слідопитів, як по ярах, так і на піщаних косах. І саме тут щороку проходили літні й осінні експедиції зоологів університету, зокрема й музею та лабораторії біоніки, у тому числі з аналізу впливів Канівської ГЕС на заплавні екосистеми та окремі види.

Так само тут проводили дослідження й колеги з наукового відділу Канівського заповідника. За останні 40 років тут був один штатний теріолог — Надія Ружиленко (NT15), яка до виходу на пенсію (2012 р.) встигла провести дослідження всіх систематичних груп ссавців як у нагірній, так і заплавної частини заповідника і представити такі дані в наукових виданнях. Нею захищена дисертація про хижих ссавців Подніпров'я (2010). На базі Канівського заповідника пройшли й дві Теріологічні школи-семінари, 1995 та 2014 р. (рис. 4). Ці незабутні події теріологічного життя були насичені як аудиторними сесіями, так і польовими заняттями і круглими столами.

Рис. 4. Теріологічні конференції в Канівському заповіднику: тут пройшли Друга (1995) та 15-та (2008) Теріошколи. Фото зі Школи-2008: доповідає теріолог заповідника Надія Ружиленко, учасники школи на екскурсії на Скіфське городище. Фото С. Гащака та М. Колеснікова.

3.4. Зоологічний музей

Цей один із найдавніших підрозділів КНУ в цілому, існують як давні [Паульсон 1884], так і сучасні [Михалевич *et al.* 1993] описи його теріологічних колекцій. Історії цього музею — як колекціям, так і дослідженням і дослідникам — присвячено чимало праць [Біляшівський & Розора 2004; Біляшівський 2012]. Не обійшли його увагою і в сучасних оглядах зоологічних музеїв університетів та зоологічних колекцій Києва [Шидловський 2012; Загороднюк 2022a]. Саме з цим музеєм пов'язані й імена найбільш відомих і продуктивних таксидермістів Києва — Августа Шустеруса [Паульсон 1884] і Семена Лубкіна [Бабенко & Підоплічко 1963] та Віктора Антоновича [Загороднюк 2023a]. Вийшла й повноцінна книга про музей [Розора *et al.* 2014].

Деякі віхи з історії музею викладено вище. З 1952 р., по смерті Артоболовського, музей став самостійною структурою біофаку, яким керували О. Корнеєв (1952–1965), Ю. Пашенко (1965–1974), Л. Писарева (1974–1993); з 1993 р. і дотепер ним керує Жанна Розора (НТ16). Колекції музею, втрачені у 1943 р., відновлюються з 1946 р. завдяки численним експедиціям і частково обмінам [Загороднюк 2022a]. Найпримітнішими в історії музею стали експедиції на Далекий Схід, Кавказ і Закавказзя, гори Центральної Азії (передусім Туркменістан), Забайкалля тощо. Значні збори ссавців сформувалися завдяки О. Корнеєву, Л. Писаревій, Ж. Розорі, В. Бондаренку, В. Межжеріну, Ю. Волленку, Т. Дятловій [Шидловський 2012].

За цінностями у фондових колекціях і на експозиції музею немає рівних. Особливо це стосується експозиційної частини, в якій кожний зразок і весь музейний простір — це витвори мистецтва (рис. 5). Те саме варто сказати про фондові колекції, в яких цілковито панує «аптечний» порядок.

Рис. 5. Завідувач музею О. Корнеєв зі співробітницями біля діорами: Л. Бондаренко (в музеї з 1958 р. дотепер), М. Зерова (в музеї у 1957–1963 рр.), Л. Писарева (в музеї з 1947 до 1993 р.), Н. Ушакова (працювала недовго), внизу — Ж. Розора (з 1957 р., дотепер); 1959 р. (отримано від Л. Бондаренко 14.11.22а). Праворуч — фрагмент експозиції з хижими ссавцями.

3.5. Конференції та наукові праці

Зоологи університету завжди вирізнялися високим рівнем екологічності досліджень, і не випадково саме КДУ випала честь і роль провести серію конференцій всесоюзного рівня у розвиток теми вивчення динаміки популяцій, чи не найгучніші в масштабах тогочасного радянського наукового буття. Можна вбачати їх зв'язок з розробками команди О. Лебедева, надто після видання їхньої монографії «Масові розмноження тварин і теорії градацій» [Іванов *et al.* 1938]. Історія цих конференцій викладена у статті Я. Коновалової та В. Серебрякова [2019]. Хроніки цих конференцій такі:

- [Перша] Екологічна конференція з проблеми «Масові розмноження тварин та їх прогноз» (15–20.11.1940). Тези доповідей видано двома частинами в КДУ 1941 р. (ч. 2: 56 с.). • Друга [ibid.] (24–30.11.1950). Матеріали видано в КДУ трьома частинами у 1950 р. (ч. 1: 264 с., ч. 2: 139 с., ч. 3: 331 с.); • Третя Екологічна конференція (без власної назви). Матеріали видано в КДУ чотирма частинами у 1954 р. (ч. 1: 343 с.; ч. 2: 147 с., ч. 3: 220 с., ч. 4: 457 с.). • IV [ibid.] пройшла у 1962 р., на ній заявлено 1400 доповідей, які опубліковано 1962 р. в Москві під назвою «Вопросы экологии» дев'ятьма томами, у т.ч. том VI присвячений наземним хребетним (всі інші томи також зоологічні).

Очевидний прогрес у розвитку напрямку і збільшенні широти розгляду питань та загального обсягу представлених матеріалів. В усіх випусках на належному високому рівні були представлені й праці щодо екології ссавців. Далі «витягати» силами кафедри такі обсяги було неможливо, і тема була закрита. Через роки розпочато новий цикл конференцій, зоологічних, які присвячувалися ювілеям кафедри і знаних науковців. Прикладами є:

- Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 170-річчя кафедри зоології КНУ та 100-річчю з дня народження Кістяківського; організатори — кафедра зоології та ЗМКУ (вересень 2004); • Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 175-річчю заснування кафедри зоології (2009); • Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретичні та практичні аспекти зоології» (листопад 2011, з виїздом до Канева). • Всеукраїнська наукова конференція, присвяченої 180-річчю заснування кафедри зоології «Вивчення та збереження біорізноманіття в сучасних умовах» (вересень 2014, з виїздом до Канівського заповідника). 2017 р. кафедру закрили і конференції згасли, тому й 200-річчя не буде.

Важливим оглядом досліджень стала колективна монографія «Зоологічні дослідження у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (2006–2010 рр.)», видана за редакцією В. Серебрякова [2014].

Значним доробком стали видання Зоологічного музею, у т.ч. два випуски «Трудів зоомузею», видані за редакцією О. Корнеєва як окремі томи в серії «Наукових записок КДУ» у 1941 (1939) та 1950 роках. За деякий час видання було поновлено під назвою «Праці зоологічного музею КНУ імені Тараса Шевченка», як нове видання з власною томацією. Протягом 2001–2009 рр. було видано п'ять томів, всі за редакцією О. Бідзіля і завдяки надзвичайній організаційній активності М. Головушкіна [Загороднюк 2022a].

4. Персоналії

Вище згадано про переліки дослідників, які мали доробки в галузі теріології і про яких створено окремі нариси, представлені у випусках 14–17 цього бюлетеню. Тут подано стислі довідки про трьох найбільш визначних персон з сонму науковців кафедри і музею (разом шість), а також стислі довідки про кількох теріологів, що ведуть поточні дослідження.

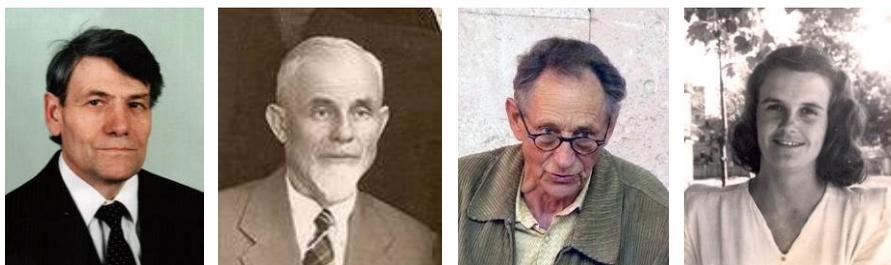
4.1. Кафедральний штат

Для повної картини варто починати з Кесслера, проте це виходить за рамки дослідження. У попередніх випусках бюлетеню є нариси про М. Ілленка (NT15, авт. Ю. Куцоконь), О. Корнєєва (NT14, авт. С. Харчук), В. Межжеріна (NT14, авт. С. Мякушко), О. Михалевича (NT14, авт. І. Загороднюк).

Ілленко Микола Микитович (1938) — теріолог, морфолог, доктор біологічних наук, який прийшов до КНУ з ІЗАН у 1979 р. Докторська (1997) суто анатомічна: «Порівняльна морфологія нервової системи суглобів грудної кінцівки ссавців». У доробку дослідника понад 120 наукових праць, автор монографії «Рецептори суглобів грудної кінцівки ссавців» [Ільєнко 1978], посібника «Теріологія» [Ільєнко 2003], співавтор навчальних посібників «Порівняльна анатомія хребетних» (2000) та «Анатомія людини» (2007). Під його керівництвом підготовлено 5 кандидатів наук. З 1997 р. — сумісник в НУБіП, куди згодом і перейшов. Викладав порівняльну морфологію, анатомію хребетних і низку спецкурсів. Читає курси природничого циклу в Економічному університеті ім. В. Гетьмана. Нариси про колегу є в Теріологічному бюлетені [Куцоконь 2022] та в Енциклопедії сучасної України [Вервес 2011].

Корнєєв Олександр Порфирівич (1903–1987) — найбільш визначний за часок роботи, здобутками і доробками теріолог і загалом зоолог КНУ¹. В КДУ з його відновлення у 1933 р., як доцентом кафедри зоогеографії, захист дисертації у червні 1940 р., за матеріалами якої написав одну з найвідоміших своїх праць «Миші і нориці Київщини» [Корнєєв 1941]. Фронтвик, після демобілізації у 1946 р. повернувся до КДУ і протягом 1948–1964 рр. завідував кафедрою зоології хребетних, а паралельно у 1952–1965 рр. очолював Зоомузей КДУ і був редактором «Трудів Зоологічного музею» (випуски 1941 та 1950 р.). Із 1962 р. має звання професора. Став автором низки теріологічних видань (див. п. 2.2), переважно присвячених мисливських видам, а також двох видань «Визначника звірів України» (1952 та 1965 рр.). На відзнаку здобутків та пам'яті дослідника вийшло чимало праць про нього (для огляду див. статті в ЕСУ [Борейко 2014] та в NT [Харчук 2022]).

¹ Попри всі його дослідницькі чесноти всі старші колеги розповідали про його надмірну жорстокість у підтриманні дисципліни в колективі, вміння підслуховувати розмови і пристрась до популярних в ті часи «анонімок», якими він змінив творчі траєкторії не одного таланта, надто з числа тих, хто міг скласти йому конкуренцію.

Микола Ілленко

Олександр Корнеєв

Віталій Межжерін

Лідія Писарева

Рис. 6. Декілька портретів провідних університетських теріологів (за алфавітом).

Межжерін Віталій Олексійович (1933–2018) — найбільш примітна особа останніх 50 років існування кафедри. Маючи високі номенклатурні позиції (батько секретаря Президії Верховної Ради, сам парторг біофаку), дослідник був надзвичайно креативним і продуктивним. Його характерною рисою була висока концентрація в дидактичних матеріалах ідей, завдяки чому вчилися мислити й усі його учні. Його завжди переповнювали нові ідеї, і це було його незмінною якістю [Мякушко & Семенюк 2022]. Дослідник мав чимало праць у вагомих виданнях, мав і статті в «Nature», присвячені енергетиці популяцій [Mezhzherin 1971]. Чимало працював з моделями динаміки популяцій, з прогнозами та аналізом стратегій [Межжерин 1979; Межжерин & Михалевич 1983]. Одна з примітних теріологічних праць — аналіз рівнів мінливості у землерійок [Межжерин *et al.* 1984]

3.2. Музейні співробітники

Про колег музейників зі значним внеском у теріологію у випусках Теріологічного бюлетеню є 10 нарисів (за алфавітом, у всіх автор І. Загороднюк): В. Антонович (NT15), В. Бондаренко (NT15), Ю. Волненко (NT17), М. Голоушкін (NT15), М. Губарев (NT15), О. Зиков (NT15), О. Лубкін (NT15), Л. Писарева (NT15), А. Рейтблат (NT17), Ж. Розора (NT16). Тут представлено нариси про трьох з них — В. Антоновича, Л. Писареву та Ж. Розору.

Антонович Віктор Олександрович (1912–1969) — найпримітніший колектор і таксидерміст музею, випускник Першого Київського медінституту (1941), фронтовик, співробітник Зоомузею АН. У 1958 р. перейшов до Зоологічного музею КДУ, де й працював до кінця життя (12 років). Віддавав роботі весь свій час. Працював з тушками тільки в експедиціях (які були в академічний період роботи), стаціонарно працював тільки із таксидермічними фігурами, чому й надавав перевагу [Загороднюк 2022b]. Серед особливостей характеру дослідника вирізняється його вміння щедро ділитися тонкощами препарування зразків, опрацювання шкір і кісток, формування фігур. Серед його доробків — чимало опудал як ссавців, так й інших хребетних.

Писарева Лідія Михайлівна (1922–1999) — В музеї принаймні з вересня 1947 р. (фото в архіві автора), випускниця біофаку КДУ (1957–1963). Після переходу керівника музею Ю. О. Пашенка у 1965 р. на викладацьку роботу посіла його місце і керувала музеєм до 1993 р. [Загороднюк 2022c]. Займалася виключно ссавцями, добре знала остеологію хребетних. Матеріал для колекцій збирала власноруч у численних експедиціях, зокрема на Київщині, в Карпатах, в Канівському заповіднику. Її інтерес поширювався переважно на дрібних ссавців. Найбільше нею зібрано *Sorex*, *Sylviaemus*, *Microtus*. Експедицій було багато, оскільки музей був залучений у тематику вивчення природних ресурсів країни. Робота з нею, за спогадами, завжди була дружньою і продуктивною. В рік виходу на пенсію підготувала спільно з колегами каталог ссавців у колекціях музею [Михалевич *et al.* 1993], щоправда, лише в стислому форматі, з сумами зразків за регіонами для кожного виду.

Розора Жанна Василівна (1941 р.н.) — працює в ЗМКУ після закінчення школи (1957); у 1965–1971 рр. вчилася на вечірньому відділенні біофаку КДУ, продовжуючи роботу в музеї. Працювала разом з усіма повоєнними завідувачами (О. Корнєєв, Ю. Пашенко, Л. Писарева). У 1960–1980-х роках брала активну участь в експедиційній діяльності музею задля поповнення експозиції та фондів музею [Загороднюк 2023b]. з 1993 р. завідує музеєм. Була учасником багатьох дальніх (Крим, Карпати, Приазов'я, Туркменістан) та ближніх експедицій (Київщина, Черкащина). В експедиціях спеціалізувалася на виготовленні чучел і остеологічних зразків дрібних ссавців, проте вміло препарувала і великих звірів (скелет слона, чучело зубра). Носій унікальних знань про кожний з представлених в музеї видів. В колекції музею понад третина зразків ссавців зібрані й препаровані нею [Загороднюк 2023b].

3.3. Поточні теріологічні дослідження

Фактично на сьогодні в КНУ є лише два активних дослідники-теріологи, один кафедральний (С. Мякушко) і один музейний (О. Зиков). Також щороку серед магістрантів є 1–2 початківця-теріологи.

Зиков Олександр Євгенович (1958 р.н.) — «класичний» зоолог, добре обізнаний в сучасних методах фауністичного і таксономічного аналізу та вивчення мінливості видів ссавців. Випускник Дніпропетровського університету (1980), кандидат наук (1991), дисертація про фауністичні комплекси дрібних ссавців Копетдагу. Пройшов потужну школу дослідницької, колекторської і таксидермічної роботи в академічному (ІЗАН/ННПМ) та університетському зоологічних музеях (ЗМКУ). Працював зоологом у системі СЕС (1996–2000), у 2001–2011 рр. працює в ЗМКУ, у 2011–2017 рр. — у науково-дослідній частині кафедри зоології КНУ, після її розформування — знову в ЗМКУ. Автор понад 60 наукових публікацій, присвячених переважно дрібним ссавцям [Зыков 2004; Bogdanov *et al.* 2015]). Серед доробків є й праці стосовно макросистематики ссавців [Зиков 2006].

Мякушко Станіслав Анатолійович (1970 р.н.) — «останній з могікан», найбільш екологічний теріолог в сучасній когорті фахівців цієї галузі в Україні загалом. Значною мірою ця особливість сформувалася у співпраці з В. Межжеріним, з яким у дослідника є чимало спільних праць, напр. «Популяція як тест-система» [Межжерин *et al.* 2002]. Нині доцент кафедри екології та зоології, викладач низки загальних і спеціальних дисциплін, серед яких «Еволюційна морфологія тварин», «Зоогеографія з основами біогеографії», «Зоологічні студії», «Порівняльна анатомія хребетних», «Регуляція чисельності популяцій тварин», «Структура і функціонування надорганізмових систем», «Теріологія». Серед доробків останнього часу — статті про динаміку чисельності та структури популяції тварин (статевої, вікової, просторової), зміни популяційних параметрів в умовах антропогенного впливу, на прикладі мишовидих гризунів (напр. [Мякушко 2023; Myakushko 2024]).

Післямова

Зоологічне ядро КНУ на сьогодні є найменшим за всю історію розвитку університету. Проте потенціал зберігається високий — як завдяки наявності потужної історії колекцій і дидактичних матеріалів, так і можливостей розвитку, а головне — збереженню фахівців, хай в малому обсязі, проте високої кваліфікації. Якщо упродовж найближчих кількох років ситуація збуде змінюватися на краще, університет може зберегти свої лідерські позиції, набути двома століттями своєї зоологічної історії. Проте зберігаються ризики втрати всього — і зоологічної (у т.ч. теріологічної) спеціалізації на кафедрі, і зоологічних (у т.ч. теріологічних) колекцій в музеї, і можливостей стаціонарних польових досліджень (включно з гарантованим побутом) у заповіднику.

Матимемо надію, що ренесанс ще можливий, при тому саме у фундаментальних керунках, якими завжди славився університет, включно з дослідженнями екології ссавців, а також підготовкою фундаментальних зведень з різних аспектів фауністики, філогенетики, екології та еволюції.

Література

- Абеленцев, В. И. 1950. О летучих мышах Закарпатской и других западных областей УССР. *Труди Зоологічного музею КДУ*, Вип. 2: 59–74. (Серія: Наукові записки Київського державного університету; том 9).
- Анонім. 1941. Хроніки (1934–1939). *Труди Зоологічного музею КДУ*, Вип. 1 (1939): 349–395.
- Бабенко, Л. О., І. Г. Підоплічко. 1963. Дослідники фауни України брати С. Д. і О. Д. Лубкіни. *Матеріали до вивчення фауни України*. Видавництво АН Укр. РСР, Київ, 92–93.
- Біляшівський, М. М., Ж. В. Розора. 2004. Зоологічний музей. В кн.: *Нариси історії біологічного факультету*. Фітосоціоцентр, Київ, 250–269.
- Біляшівський, М. М. 2012. Зоологічний музей Київського національного університету ім. Т. Шевченка, як явище культури України. В кн.: *Університетські музеї: європейський досвід та українська практика*. Збірка праць наук.-практ. конф. (6–7.11.2011, Київ). Ніжин, 39–52.

- Борейко, В. Є. 2014. Корнеев Александр Порфиревич. В кн.: Дзюба, І. М. [et al.]. (ред.). *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн]*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ: [URL](#)
- Вервес, Ю. Г. 2011. Ільєнко Микола Микитович. В кн.: Дзюба І. М. та ін. (ред.). *Енциклопедія Сучасної України: online*. Інститут енциклопедичних досліджень НАНУ. Київ, [URL](#)
- Волінка, Г., Н. Мозгова. 2005. У витоків вищої освіти Київщини. *Пам'ять століть*, № 2: 15–56. [URL](#)
- Грищенко, В. М. 2023. Канівський природний заповідник — сто років історії. В кн.: *Збереження біологічного та ландшафтного різноманіття на природно-заповідних територіях*. (Мат-ли конф.). Друк Арт, Чернівці, 3–13. [URL](#)
- Загороднюк, І. 2022а. Зоологічні музеї та теріологічні колекції в Києві останніх двох століть: історія, цінності, перспективи. *Geo&Bio*, **22**: 37–62. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2022b. Віктор Антонович — колектор і таксидерміст, співробітник зоологічних музеїв Києва. *Novitates Theriologicae*, **15**: 211–214. [URL](#)
- Загороднюк, І. 2022с. Лідія Михайлівна Писарева — теріолог, музеолог, завідувачка Зоологічного музею Київського університету. *Novitates Theriologicae*, **15**: 280–282. [URL](#)
- Загороднюк, І. 2023а. Шлях зоолога Срібної доби: практики польової роботи, добування і колекціонування матеріалу. *Geo&Bio*, **25**: 3–31. [CrossRef](#)
- Загороднюк, І. 2023b. Розора Жанна Василівна — зоолог і музеолог, керівниця Зоологічного музею Київського університету. *Novitates Theriologicae*, **16**: 257–260. [CrossRef](#)
- Зыков, А. Е. 2004. Обзор снеговых полевок (*Rodentia*, *Arvicolinae*, *Chionomys*) Ирана с описанием нового вида из Загроса (Центральный Иран). *Праці Зоологічного музею Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, **2**: 116–127.
- Зыков, О. 2006. Класифікація сучасних плацентарних ссавців (*Eutheria*): стан і проблеми. *Праці Зоологічного музею Київського національного університету*, **4**: 5–20. <https://bit.ly/3Kh6vue>
- Іванов, С. П., М. М. Левітт, С. М. Ємчук. 1938. *Масові розмноження тварин і теорії градацій*. Вид-во АН УРСР, Київ, 1–252.
- Ільєнко, Н. Н. 1978. *Рецепторы суставов грудной конечности млекопитающих*. Наукова думка, Київ, 1–83.
- Ільєнко, М. М. 2003. *Теріологія: посібник*. Під ред. Ю. Г. Вервеса. Фітосоціоцентр, Київ, 1–165.
- Коновалова, Я. П., В. В. Серебряков. 2019. Перші екологічні конференції України. В кн.: *Сучасний рух науки. Тези доповідей VII конференції (6–7 червня 2019 р.)*. Дніпро, 813–818. [URL](#)
- Корзун, О. В. 2019. *Сільськогосподарська дослідна справа в Україні в роки Другої світової війни (1939–1945)*. ТОВ «Твори», Вінниця, 1–440.
- Корнеев, О. П. 1941 (1939). Минші і норці Київщини. *Праці Зоологічного музею Київського університету*, **1**: 191–286.
- Корнеев, О. П. 1965. *Визначник звірів УРСР (видання друге)*. Радянська школа, Київ, 1–236.
- Кущонок, Ю. 2022. Ільєнко Микола Микитович — зоолог, морфолог, педагог. *Novitates Theriologicae*, **15**: 71–73.
- Межжерин, В. А. 1979. Динамика численности животных и построение прогнозов. *Экология*, (3): 3–11.
- Межжерин, В. А., О. А. Михалевич, И. И. Важенина. 1981. Модель управляемой агроэкосистемы. Київський університет, Київ, 1–56.
- Межжерин, В. А., О. А. Михалевич. 1983. Связь плотности популяций мелких грызунов с состоянием их кормовой базы. *Экология*, № 5: 49–56.
- Межжерин, В. А., И. Г. Емельянов, О. А. Михалевич. 1991. *Комплексные подходы в изучении популяций мелких млекопитающих*. Наукова думка, Киев, 1–204.
- Михалевич, О. А., А. М. Писарева, Ж. В. Розора. 1993. *Каталог коллекций зоомузея Киевского университета. 1. Млекопитающие*. АН УССР. Украинское териологическое общество. Ин-т зоол., Киев, 1–36. (Серия: Ин-т зоол. АН УССР; Препринт № 93.7).

- Межжерин, В. А., Н. В. Куруц, О. А. Михалевиц, Н. Г. Ревенко. 1984. Популяционные уровни морфологических различий как этапы эволюционного преобразования. *Журнал общей биологии*, **45** (3): 306–317.
- Межжерин, В. А., С. А. Мясущко, С. К. Семенюк. 2002. Популяция как тест-система. *Экология*, № 5: 634–640.
- Мясущко, С., С. Семенюк. 2022. Віталій Межжерін — людина з цілісним розумінням природи. *Novitates Theriologicae*, **14**: 214–217.
- Мясущко, С. А. 2023. Приспосувальні реакції популяції підземної полівки (*Microtus subterraneus*) до антропогенних змін середовища. *Екологічні науки*, **46**: 125–131. [CrossRef](#)
- Онищенко, О. С. (ред.). 2007. *Історія Національної академії наук України (1941–1945). Частина 1. Документи та матеріали*. Національна бібліотека імені В. Вернадського, Київ, 1–808.
- Паульсон, О. М. 1884. Зоологический кабинетъ. Сравнительно-анатомическій кабинетъ. В кн.: Иконников, В. С. (ред.). 1884. *Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета св. Владимира (1834–1884)*. В типографии Императорского университета Св. Владимира, Киев, 110–122 + 123–127.
- Розора, Ж. В., М. М. Біляшівський, О. В. Бідзіля та ін. 2014. *Зоологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка [альбом]*. Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київський університет, Київ, 1–159. ISBN 978-966-439-748-0
- Серебряков, В. В. (ред.). 2014. *Зоологічні дослідження у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Том 1 (2006–2010 рр.)*. ТОФІ КИМЕ, Київ, 1–440.
- Харчук, С. 2022. Корнеев Олександр Порфиревич — зоолог, созолог, педагог. *Novitates Theriologicae*, **14**: 172–175.
- Чопик, В. І., Г. Д. Бердншев, Д. М. Голда. 2004. *Нариси історії біологічного факультету*. Фіто-соціоцентр, Київ, 1–276.
- Шидловський, І. 2012. *Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України*. За ред. Й. Царика. ЛНУ ім. І. Франка, Львів, 1–112.
- Bogdanov, A. S., V. S. Lebedev, A. E. Zykov, [et al.]. 2015. Variability of cytochrome b gene and adjacent part of tRNA-Thr gene of mitochondrial DNA in the northern mole vole *Ellobius talpinus* (Mammalia, Rodentia). *Russian Journal of Genetics*, **51**: 1243–1248. <https://doi.org/10.1134/S1022795415120042>
- Mezhzherin V. A. 1971. Energetic Structure of Zoological Systems. *Nature*, **231** (5303): 461–462. [CrossRef](#)
- Муакushko, S. 2024. A vain attempt: why a change in the reproductive strategy of a rodent population failed to restore ecological balance. *Theriologia Ukrainica*, **28**: 151–160. [CrossRef](#)
- Novoseltseva, Y. 2024. Analysis of the distribution of *Muscardinus avellanarius* (Rodentia) in Ukraine using the Maxent model. *Theriologia Ukrainica*, **27**: 48–54. [English] [CrossRef](#)

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Теріологічні дослідження в Київському університеті (1933–2025): кафедра, музей, заповідник. — Нарис про розвиток зоологічних спеціалізацій в Київському університеті імені Тараса Шевченка (КНУ) з основною увагою до кафедри зоології (значний період як кафедра зоології хребетних), зоологічного музею та біологічного стаціонару на базі Канівського природного заповідника. Наведено відомості у форматі трьох розділів: 1) історичних хронік, 2) напрямків діяльності, 3) персоналії зі довідками про тих, хто досліджував савців або забезпечував такі дослідження. Загалом КНУ має розглядатися як центральна установа, що має всі складові наукового процесу, важливі для зоологів (освітня й науково-дослідна і музейна функції), і тут не випадково працювали та (або) пройшли навчально підготовку десятки відомих теріологів України.